

ki ga uporabljamo, bi moral vzdržati tudi najstrožjo jezikovno in zgodovinsko analizo. Filološka kritika ima vso pravico, da neusmiljeno raztrga vsako lahkotno ali površno miselno prejo. Druga in huda slabost je površnost pri poznavanju in obdelavi gradiva. Tretja je nedoslednost, nasprotje med teorijo in prakso, načeli in izvedbo. (Konec prihodnjč.)

Boris Paternu

VINOORSKI, GORA IN GORNIK

Prava uganka je, kako je prišel zgodovinar slovenskega ljudskega prava *Metod Dolenc* do tega, da je bajè Fran Levstik avtor prilastka *vinogorski*. Levstik je le nemškega zgodovinarja Petra Radicsa poučil, da nemški *Bergrechtsbüchel* (Gorske bukve) ni rudarski, temveč *vinogradski zakon*. S pozivom na Levstikov Nauk slovenskim županom je tudi Pleteršnik registriral termin *vinogradski zakon* v pomenu die Weingartenordnung. Dolenc pač ni bral Levstikove razlage. Toda tudi pri V. Oblaku, na čigar študijo Starejši slovenski teksti (LMS 1889, 179) se pisatelj izrečno sklicuje, ni nikjer pridevnika *vinogorski*, marveč le pridevnik *vinogradski*. Ne le Oblak in Levstik, ampak tudi zgodovinar I. Vrhovec, ki je prvi pisal o gorskem pravu (Gorski zakon in gorske pravde, IMK 1897, 37 sl.), in vobče vsi starejši pisatelji so pridevnik *vinogradski* istovetili s pridevnikom *gorski*, ker jim še ni bila jasna razlika, ki vlada v gorski organizaciji med pojmom *vinograd* in *gora*. Šele ko so se pisatelji zavedeli, da je treba rečena dva termina razločevati, je prišlo do tega, da se pridevnik *vinogradski* rabi zdaj pretežno v področju agrarne tehnike, pridevnik *gorski* pa v pravnem izrazoslovju.

Za razliko od primorskih vinogradov, ki so s svojimi ravninskimi legami predmet individualnega lastništva, se je gorsko vinogradstvo vzhodnega in južnega dela slovenskega ozemlja razprostiralo po *gorah* (*vrhéh*), se pravi po goratih prostorih, ki so bili terensko, včasih celo kar zemljepisno ločeni od ostale kmetijstvu namenjene zemlje gosposčin in strnjeni v posebne, dobro organizirane gospodarsko-družbene skupnosti. V slovenskih virih gorskega prava se imenuje tako združenje vseskozi *gorščina* in šele od 17. stoletja dalje se mimo te glavne označbe pojavlja tudi ime *sogorščina*. Gora (vrh) je redno obsegala eno, izjemoma pa tudi več gorščin, ki so za njih upravo veljali gorski pravni običaji, subsidiarno pa določbe Gorskih bukev iz leta 1543 (gorski členi). Gora je bila zaradi svoje zapletene organizacijske zasnove izločena iz neposredne gosposčinske vlade in prepuščena skupnosti podložnih vinogradnikov, da so se ti sami, seveda pod nadzorstvom gosposke, ukvarjali z vsemi skupnimi zadevami, ki so se nanašale na goro.

Gora je obstajala iz *gornih delcev*. Delec se je imenoval kratko *vinograd* ali *nograd*, čeprav je obsegal tudi gorne koloseke, travnike in njive, kolikor so te parcele pripadale vinogradu kot njega pritikline. S trto zasajena tla vinograda so se razprostirala od vzglavja, kjer je po slemenu držala skozi goro glavna vozna pot, dol do vnožja v obliki rebraste, čedalje širše plase, ki je ob obeh straneh mejila na sosedske vinograde. Podložni kmet je bil užitni lastnik vinograda, gorski gospod pa vrhovni lastnik cele gore.

Iz osnovne besede gora izhajata pridevnika *gorski* in *goren*. Prvemu pripisujemo splošen značaj (n. pr. gorsko pravo, gorski gospod, gorska pravda), drugi pa se zmerom nanaša na posamezno, največkrat konkretno označeno goro (gorni pravilnik, gorni vpisnik, gorni župan, dalje gorna [davščina], gornica, gorno ipd.). Nekateri slovenski teksti poznajo še pridevnika *sogorski* in *sogoren*, le da razlikovanje ni čisto dosledno izvedeno.

Prilastkov, da se z njimi izrazi gorska lastnost, je bilo torej nič koliko. Kljub temu je Metod Dolenc v svojih spisih čedalje raje uporabljal novinko *vinogorski*, ki jo je napravil na podlagi hrvaške soznačnice za vinograd *vinogora*. Nova beseda se mu je menda zato zdela imenitna, ker jo je uporabljal kot pendant svojemu enako priljubljenemu pridevniku vinodolski (Vinodolski zakon!). Zaradi dozdevnega Levstikovega avtorstva se je nepotrebni neologizem hitro prijel in v pravnem izrazoslovju tako udomačil, da bo zdaj vdrl v leposlovje. Kult, ki se posveča tej novinki, je neverjetno velik. Najvažnejše zloženke so *vinogorsko pravo*, *vinogorski zakon* — to so! Gorske

bukve, *vinogorski zbor* — to je gorska pravda, *vinogorska občina* in *vinogorsko občestvo* — to je gorščina, *vinogorska institucija* — to je gorska ureditev, *vinogorski okoliš*, *vinogorska zemlja*, *vinogorske gorice* in celo *vinogorske gorice*, ki spadajo pod *gorsko palico* — vse sami izrazi, ki naj bi zamenjali — goro! Značilno je, kako je Dolenc zametal edino pravilni strokovni izraz *gora*, ne da bi bil zanj imel kako dobro nadomestilo.

Analičen pregled doslej objavljenih slovenskih virov gorskega prava od 16. do 19. stoletja je pokazal: 1. da se gorska organizacijska osnova nižjega reda stalno imenuje le *vinograd* ali *nograd* — in da stoji tema izrazoma ob strani vzhodnoštajerska (pomurska) soznačnica *gorice*, medtem ko izrazov *gorica* in *vinska gorica* ni zaslediti v nobeni slovenski priredbi gorskih členov; 2. da je gorski organizacijski osnovi višjega reda ime *gora*, ki ji stoji ob strani izraz *vrh*, ta pa je v tako imenovani Prekmurski priredbi gorskih členov, izdani za Nedeljski vrh, spodrinil *goro* kar do kraja; 3. da se ponavlja v starejših tekstih mimo termina *gora* kot nje soznačnica besede *gorščina*, ki je prvotno pomenjala družbeno ureditev gore, pa je privzela po metonimiji še pomen stvarne organizacijske osnove višjega reda, kakor je narobe tudi termin *gora* postal soznačen terminu *gorščina*, skratka, obe besedi sta se rabili v starih virih izmenoma v obeh pomenih, kolikor pa se v njih raba besede *gora* množi na škodo besede *gorščina*, gre za važno okoliščino! in eno glavnih sodil za določanje starosti slovenskih tekstov.

Prvotni pomen termina *gornik* je vinogradnik, der Weinbauer, vinitor. V tem še zdaj veljavnem pomenu je ta termin evidentiran v večini slovenskih slovarjev. Viri gorskega prava še ne poznajo besede *vinogradnik*, pač pa besedo *vinogradar*, ki jo s pozivom na Andreja Reclja navaja Pleteršnik. Toda *vinogradar* ne pomeni podložnega *nagornika* ali *perkholda* (Berghold, v kasnejši dobi tudi *perkgnoss* = Berggenosse), marveč svobodnega zakupnika vinograda, v nemških virih imenovanega *paumann* (Baumann). Teksti slovenskih priredb gorskih členov hranijo dokaze, da se je podložni užitni lastnik gornega delca prvotno imenoval *gornik* in da je ime *sogornik* stopilo na njegovo mesto šele med 12. in 14. stoletjem. V tekstih do zdaj objavljenih desetih priredb gorskih členov je v celoti osem mest, ki jih moremo imeti za spomine na staro dobo, ko naziv *sogornik* v pomenu *perkhold* še ni bil recipiran. Na vseh osmih mestih se bere naziv v množini: *gorniki*, da bi se s tem preprečila zamenjava s terminom *gornik*, ker je bil ta ob tem času že ustaljen naziv od *sogornikov* izvoljenega in od gorskega gospoda potrjenega upravnika gorščine, ki se je po nemško imenoval *perkmajster* (Bergmeister). V Beli krajini so rekali temu obojestranskemu zaupniku *goršek*, v Prekmurju pa *hedžmešter* (hegy mester). Oblika *gorniki* pa ni le spomin na prvotno ime podložnega nagornika, temveč tudi važen dokaz metonimije, ko je dotedanje *perkholdovo* ime po njej postalo ime tistim dvanajstim izvoljenim možem, ki so upravljali gorščino kot nekakšni *gorniki v ožjem smislu*, lahko bi se reklo kot izvoljen *gorski odbor*. Shema gorščine stare oblike — zanjo predlagamo ime *pragorščina* — je: gorski gospod > gorniki (gorski odbor) > gorščina (plenum *sogornikov*). Shema gorščine mlajše oblike ali *sogorščine* pa je: gorski gospod > gornik ali goršek (perkmajster) > plenum gorske pravde, ki mu mimo *sogornikov* pripadajo zdaj tudi *mejaši*, se pravi tisti svobodniki, ki so imeli po grajskem pravu od gosposčine v zakupu kos »meje« (še nekoloniziranega dela gore ob meji gosposčine) in se obvezali, da bodo tamkaj zrigolali vinograd in gorskemu gospodu od njega dajali gorno. Sodeč po predajni pogodbi z dne 11. nov. 1413, ki je v tako imenovanem Pleterskem kartularju, je potekel prehod od *pragorščine* k *sogorščini* še pred krajem 14. stoletja. Za prehod je značilno prav dejstvo, da se je poslov gorskega odbora v gorščini polastil gornik posameznik. Izrazoslovni razvoj gornik (*perkhold*) > gorniki mn. (gorski odbor) > gornik ali goršek (perkmajster) je bil s tem končan. Brez vmesnega člena gorniki se preobražaj gornika iz *perkholda* v perkmajstra sploh ne da objasniti. Gornika perkmajstra je označil Pleteršnik, za njim pa SP za »graščinskega zaupnika za vinograde«. Čeprav gorniška služba ni bila dedna, se je marsikatere hiše na Dolenjskem prijelo ime »pri Gorniku«, ponekod pa je postalo ime Gornik celo lastno ime, ker je hiša skozi stoletja stalno dajala gornike domači gorščini.

Beseda *gora* ima tudi še poseben pomen *gozda*. Isti pomen ima tudi pri Srbih in Hrvatih (prim. Plet. I 232: *v goro* iti po drva, in Vukov rječnik 1898, 98 in 521: *mons silvanus, saltus, silva*). Posebnega pomena planina pa besedi *gora* ni moč pripisati, ne če bi šlo za pašo, nika pa, če bi šlo za predmet turizma. Zato se ni obneslo gibanje, katero so sprožili nekateri naši turistični publicisti, da naj se ime *gornik* potrdi za soznačnico besedam planinar, hribolazec, gorski turist. SP tega predloga ni usvojil in je storil prav, da ga ni, ker moramo ostati pri tem, da pomeni ime *gornik*: 1. vinogradnika vobče, 2. podložnega nagornika starejše dobe, ko še ni bil zanj sprejet naziv *sogornik*, 3. gorskega odbornika v pragorščini in 4. upravnika sogorščine, ki je bila nanj prešla izvršilna oblast v gori od starega gorskega odbora.

Brezimni slovenski *perkhold* je pod očitnim vplivom nemškega termina *perkgnos* (Berggenosse) še v dobi pragorščine dobil ime *sogornik*, to ime pa je postalo osnova mlajšemu strokovnemu izrazoslovju: *sogorščina* ter *sogorski* in *sogoren*.

France Goršič

ODGOVOR NA PRIPOMBE DUŠANA LUDVIKA

V tretji številki naše revije (str. 139—140) piše Dušan Ludvik, da »mora opozoriti na nekaj bistvenih napak, ki so se piscu (= meni) pripetile pri podatkih o stanovskem gledališču v Ljubljani«. Ta namera bi bila v redu, ker je kritik v tej stvari dobro podkovan, kar je dokazal z doktorsko disertacijo o nemških gledaliških predstavah v Ljubljani. Toda spreminjati stvari v napake, zato da jih lahko popravlja, ni koristno delo.

Ni važno, če je kritik prezrl mojo pripombo v uvodu »Sprehoda« v lanskem letniku (JIS II, 294), da »ta spis ni razprava, ki bi potrebovala dokumentarnega utemeljevanja za posamezne probleme, marveč je le izbor *dognanih dejstev*«. Kajti umevno je, da mora biti tudi takšno podajanje brez napak, gotovo pa sme biti brez analitičnih operacij in brez podrobnih podatkov v vrsti nešteti dogodkov, če hoče biti pregledno informativno.

1. Kritik ni zadovoljen s podatkom, da je imelo stanovsko gledališče prostora za 850 ljudi, in dostavlja, da se je notranji prostor »s prezidavo, dozidavo, pregrupiranjem sedežev in lož precej spreminjal«, ter navaja za leto 1837 prostora za 1846 ljudi, leta 1846 pa za »okrog 850 (!) obiskovalcev« ter pristavlja še domnevo: »po prezidavi okrog 1846 pa naj bi bilo v njem prostora celo za 1000 oseb«. — Ali je to »bistvena napaka«, da sem izpustil podrobne podatke o prezidavanju?

2. Da je imelo to gledališče že v začetku kar *tri* vrste lož in ne samo *dve*, moram za zdaj verjeti na dobro ime kritikovo.

3. Ali je lapsus pennae ali je kaj hujšega Ludvikova trditev v tej zvezi: »Redne predstave nemških igralcev se niso pričele šele v sezoni 1790/1791, temveč vsaj že v drugi polovici 17. stoletja.« — Zakaj hoče kritik tu vsiliti napako, ko je nesporno jasno iz vsega konteksta, da govorim tu samo o predstavah v stanovskem gledališču, ki je bilo pa sezidano šele leta 1765? Torej tu ni moglo biti predstav že eno stoletje poprej! Razen tega je prav o predstavah nemških igralcev v Ljubljani tudi v 17. stoletju že *povedano* v prvih poglavjih mojega »Sprehoda« v lanskem letniku naše revije, in sicer ob obiskih tistih stavb in prostorov, kjer so take predstave res bile, tako v dvorani prejšnjega magistrata (izpred leta 1718) ter v »Deželni hiši« in v Auerspergovih »knežji palači« na prostoru današnje NUK (glej JIS II, 303 ss).

4. Čemu iskati napako v trditvi: »V letu 1792 so uprizorjali že Shakespeareovega Kralja Leara, Hamleta, Macbetha...« (ter Schillerja, Lessinga...)? Ves čas je vendar govor samo o predstavah v stanovskem gledališču in nič o »šle v letu 1792«. Gotovo je bralcu sine ira et studio jasno, da nudi navedeni podatek samo *nekaj* *važnejših primerov* z bogatejšega repertoarja iz leta 1792. Trditev, da so se začele tedaj »redne predstave nemških poklicnih igralcev«, pomeni, da poslej ni bilo več vmes daljših »mrtvih« sezon, kakor se je to poprej pogosto dogajalo. Primeri repertoarja so navedeni samo za ilustracijo *vsebinske podobe* tedanjega gledališča, da si ne ogledujemo ali ne kličemo v spomin le golih zidov.